

SAVOIR-VIVRE®

IMPERIAL

Creat cu pasiune și savoir-faire. Un volum Baroque Books & Arts®.

JONATHAN HARRIS

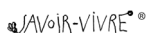
BIZANȚ

O LUME PIERDUTĂ

ediția a II-a, revizuită

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

Colecție coordonată de Dana MOROIU

Jonathan Harris
THE LOST WORLD OF BYZANTIUM
© 2015, Jonathan Harris
Originally published by Yale University Press

© Baroque Books & Arts®, 2016

Imaginea copertei: Cristiana RADU, apud: icoană dublă, pandantiv,
Fecioara Maria și Iisus Pantocrator, lucrată la Constantinopol
cca 1100, în prezent la Metropolitan Museum of Art
Conceptie grafică © Baroque Books & Arts®
Redactor: Ines Hristea
Consultanță de specialitate: Eduard Florin Tudor

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HARRIS, JONATHAN

Bizanț: o lume pierdută / Jonathan Harris;

trad.: Mihai Moroiu; - București: Baroque Books & Arts, 2016

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-8564-54-8

I. Moroiu, Mihai (trad.)

94(495.02)

Tiparul executat de Master Print Super Offset

Niciun fragment din această lucrare și nicio componentă grafică nu pot fi reproduse
fără acordul scris al deținătorului de copyright, conform Legii Dreptului de Autor.

*În amintirea lui Mabel (1896–1966),
Ethel (1892–1974) și Grag (1900–1992)*

Prefață și mulțumiri

Această carte reprezintă o călătorie personală în îndelungata istorie a Bizanțului, construită în jurul întrebărilor care m-au nedumerit și al personalităților și evenimentelor care m-au intrigat de când mă știu. Mai presus de orice, am vrut să investighez de ce Bizanțul a continuat să existe atâta vreme, în ciuda nenumăratelor răsturnări și invazii care i-au amenințat existența, și de ce, până la urmă, a dispărut cu desăvârșire. Urmărind aceste linii, în mod inevitabil am lăsat deoparte multe din cele care ar fi fost incluse de un alt autor, făcând în schimb loc unor aspecte considerate poate marginale sau chiar irelevante de alții. Aceași regulă se aplică și Notelor Bibliografice de la sfârșit. Intenția lor nu este să fie vaste, ci doar să sugereze câteva idei pentru pașii de urmat, mulțumindu-se să trimită la lucrări în limba engleză, ușor disponibile. Desigur, au fost scrise mult mai multe studii. Prin urmare, în acest volum mi-am rezervat libertatea de a decide ce să cuprind și să analizez.

Însă indiferent cât de personal ar fi felul în care abordez Bizanțul în *Lumea pierdută*, scrierea mea a fost profund influențată, direct și indirect, de alții. Așa cum se înfățișează ea acum, cartea a avut enorm de beneficiat datorită comentariilor de susținere a doi referenți anonimi și a celor făcute de Heather McCallum și

Rachel Lonsdale, de la Yale University Press. Andrew Sargent a avut amabilitatea să citească o ciornă a volumului, ca nespecialist interesat de subiect, și m-a ajutat să evit o mulțime de inconsecvențe, solecisme și omisiuni. Munca mea la Facultatea de Istorie de la Royal Holloway a avut, la rândul ei, o influență considerabilă. Nu aș fi reușit să scriu cartea în lipsa oportunității de a-mi testa ideile cu ajutorul studenților înscriși la cursurile mele, *Bizanțul și vecinii lui și Căderea Constantinopolului*. Reacțiile, întrebările și obiecțiile lor m-au obligat să-mi limpezesc și să-mi șlefuiesc ideile, pe unele chiar să le revizuiesc cu totul. Le sunt îndatorat și celor trei conducători ai departamentului – Jonathan Phillips, Sarah Ansari și Justin Champion – pentru susținerea acordată activității mele de cercetător și profesor, iar lui Penelope Mullens și Marie-Christine Ockenden pentru că m-au ajutat să trec cu ușurință peste obstacolele administrative. Una peste alta, este un mare privilegiu să scrii istorie când te afli în interiorul unui departament academic atât de mare și de divers.

Royal Holloway, University of London
ianuarie 2015

PROLOG

„În multe locuri întâlnești vestigiile monumentelor străvechi, deși nu te poți opri să te întrebi de ce atât de puține dintre ele au supraviețuit...”

OGIER GHISELIN DE BUSBEQ, ambasador al suveranului
Sfântului Imperiu Roman la Constantinopol, 1555–1562

Capitala sultanului otoman era, la mijlocul secolului al XVI-lea, unul dintre cele mai mari și mai bogate orașe din lume, pe străzile căruia se îmbulzea o populație care creștea rapid de peste 400 000 de oameni, centrul unui imperiu întins din Crimeea până la Alger. Numele oficial al orașului era Konstantiniyye sau Constantinopol, dar poporul îi spunea Istanbul. Suveranul, Suleiman Magnificul (1520–1566), a fost nu doar unul dintre cei mai însemnați comandanți militari produși de imperiu, ci și Calif al Islamului, prin urmare orașul se mândrea cu vreo trei sute de moschei, semne ale puterii lui spirituale, dar și lumești. Pe un deal din centrul orașului se construia o nouă moschee, uriașă și splendidă, cu patru minarete, care în final avea să dispună de un complex de școli, băi și spitale. Numită Süleymaniye, în onoarea sultanului care comandase înălțarea ei, moscheea

se constituia în nucleul adecvat al capitalei liderului credincioșilor, cel mai puternic conducător musulman al acelor zile.

Un francez numit Pierre Gilles a sosit în metropola imperială în 1544. Educat în spirit clasicist și naturalist pasionat, Gilles fusese trimis de suveranul său, Francisc I, cu misiunea de a găsi vechi manuscrise și de a le aduce în biblioteca regală de la Fontainebleau. În cele din urmă, a rămas aici mult mai mult decât intenționase inițial, deoarece după moartea regelui Francisc, în 1547, învățatul și misiunea lui au fost uitate și Gilles s-a văzut abandonat la Constantinopol, lipsit de mijloacele să călătorească spre casă. Trei ani mai târziu, ca să aibă din ce trăi, s-a înrolat ca mercenar în armata sultanului și a pornit în marș spre răsărit, într-o campanie împotriva persanilor. În perioada șederii sale silite la Constantinopol, a străbătut străzile orașului și a ajuns să-l cunoască foarte bine. Însă ceea ce l-a fascinat în primul rând nu a fost Constantinopolul contemporan. Sentimentul său era că nenumăratele moschei mărețe dădeau cetății un aspect și mai posomorât, la nivelul străzii. Ca om de litere de formație clasicistă, căuta mai degrabă urmele trecutului antic, când orașul era cunoscut sub numele de Byzantion. Spre dezamăgirea lui Gilles, vestigiile antice abia mai puteau fi ghicite, în schimb a fost tot mai captivat de cele din secole mai apropiate de prezentul său, din vremea când Constantinopolul fusese capitala unui imperiu creștin, nu musulman, când pe „coridoarele puterii” se vorbea limba greacă, nu turcește. Contemporanii săi începuseră să numească acest organism politic defunct Imperiu Bizantin sau Bizanț și, cum el dispăruse definitiv cu doar un secol în urmă, urmele lui erau mult mai vizibile decât astăzi. Ori de câte ori i se ivea prilejul, Gilles căuta cu pasiune să descopere monumentele supraviețuitoare ale acelei lumi pierdute. Colinda deseori prin preajma celei mai evident bizantine dintre clădiri, impozanta fostă catedrală creștină

Hagia Sofia (Sfânta Sofia, „Sfânta Înțelepciune”), care domină și astăzi centrul orașului, față în față cu palatul sultanului, Topkapî. Aflat undeva, lângă catedrală, a alunecat și a căzut într-un șanț, unde a descoperit un șir de șapte coloane misterioase, rămase în picioare. Unii i-au spus că ar fi fost o parte din fostul Mare Palat al împăraților bizantini, dar Gilles era convins că acelea erau rămășițele unui portic din jurul pieței principale a orașului, Augusteion. A coborât sub nivelul străzii și, urcat într-o barcă, a plutit printre coloanele masive ale unei cisterne subterane, sub acoperișul boltit, luminat doar de pâlpâitul torței ținute de el în mână. S-a cățărat și pe porticul ce marca partea de răsărit a Hipodromului, unde pe vremuri se adunau bizantinii ca să asiste la cursele de care trase de cai, de unde francezul a putut urmări, în depărtare, jocul delfinilor în apele Bosforului.

Dezvăluirea trecutului bizantin nu era deloc o operațiune ușoară, avea să constate Gilles. Un interes prea mare față de antichități ar fi avut darul să trezească bănuielele localnicilor. În această privință, locuitorii creștini ai orașului erau la fel de suspicioși ca și cei turci. Măsurătorile, o ade-vărată obsesie a lui Gilles, ar fi provocat cu siguranță denunțarea lui ca spion în fața autorităților. Și, odată ce atrăgeai atenția celor din jur, fără să vrei, singurul mod de a scăpa din bucluc era să le faci cinste cu vin. Vechile ziduri care apărau marginile de vest ale Constantinopolului de atacuri dinspre zona continentală erau destul de ușor de vizitat, iar Gilles reușea să măsoare cu pasul distanțele dintre fortificațiile interioare și cele exterioare. Hagia Sofia, în schimb, trebuia tratată cât se poate de circumspect, ea fiind atunci moscheea Aya Sofya, unde doar musulmanii erau priviți cu ochi buni. Gilles reușea să se strecoare înăuntru amestecându-se în mulțime, cercetându-i bolta maiestuoasă fără să atragă atenția. Cât despre măsurători, a trebuit să-l plătească pe un turc să le facă.

Indiferent cât de fascinante erau aceste vestigii ale trecutului, Gilles înțelegea că ele reprezentau doar o frântură din monumentele bizantine care împodobiseră odinioară spațiul constantinopolitan. Nenumărate biserici, mănăstiri și palate dintre cele menționate în textele literare atât de bine cunoscute lui dispăruseră pur și simplu. Știa că mai existase și un al doilea palat al împăraților bizantini, la Vlaherne (Blachernae), lângă zidurile din vestul cetății, dar nu reușise să-l localizeze. A căutat și Biserica Sfinții Apostoli, despre care se spunea că era depășită în grandoare doar de Hagia Sofia, dar nu a găsit nicio urmă, nici măcar a fundațiilor. Unul dintre monumente a fost demolat chiar în fața ochilor lui. Nu departe de Hagia Sofia, a văzut un picior gigantic, din bronz, ieșit din mijlocul unei grămezi de dărâmături. A fost tentat să-l măsoare, dar s-a abținut, de teamă să nu atragă atenția. Chiar și fără măsurători, și-a dat seama că piciorul era mai mare decât el însuși, în înălțime. Cercetând în continuare dărâmăturile, aparent nepăsător, a văzut și un nas lung de vreo douăzeci de centimetri și picioarele și copitele unui cal. Grație lecturilor lui, Gilles a știut exact despre ce era vorba. El era unul dintre ultimii oameni care vedea impunătoarea statuie ecvestră a împăratului Iustinian I, care vreme de o mie de ani stătuse înălțată pe un soclu din piața centrală a Constantinopolului bizantin. Împăratul era înfățișat călare pe armăsarul lui cabrat, cu mâna dreaptă ridicată poruncitor, în semn de avertisment pentru dușmani, și ținând în cea stângă mărul imperial sau globul crucifer. Statuia lui făcută bucăți zăcea acum la pământ, în așteptarea distrugerii definitive, căci fragmentele erau pe rând cărate la topitorie, unde erau transformate în tunuri. După cum și Gilles era conștient, turcii nu agreaseră nicio dată arta statuară și nici designul arhitectural și decorațiunile, în general, adică tocmai ceea ce contribuia mai mult la splendoarea clădirilor respective. În ciuda pasiunii lui pentru

monumente și dimensiuni, Gilles nu s-a atașat de Constantinopolul contemporan sau de poporul orașului, iar la plecare și-a jurat să nu se mai întoarcă niciodată.

*

Câțiva ani după revenirea sa din Orient, pe când trăia la Roma, Gilles a relatat această experiență în lucrarea despre *Antichitățile Constantinopolului*, publicată postum, în 1561. Disparația atâtor urme fizice ale unei societăți așa de puternice și de prospere, cum fusese pe vremuri cea bizantină, l-a pus în fața unei întrebări firești. Cum fusese posibil ca puternicii stăpâni creștini ai Constantinopolului bizantin să piardă totul și să ajungă sclavi ai „necredincioșilor”? Potrivit concluziei sale, de vină era caracterul, influențat de clima din acea parte a lumii:

„Din acest motiv, deși potrivit firii Constantinopolul este făcut pentru guvernare, poporul lui nu se distinge nici prin bunăcuviința învățăturii, nici prin rigoarea disciplinei. Belșugul îl împinge spre trândăvie... [și] îl face absolut incapabil să reziste în fața tuturor acelor neamuri barbare care îl înconjoară din toate părțile.”

Gilles nu era nici pe departe cel dintâi dispus să pună prăbușirea Constantinopolului pe seama indolenței și a delăsării morale și cu siguranță nu era ultimul. Tema a fost reluată după vreo alte două secole de Edward Gibbon, care în ultimele volume ale monumentalei sale *Istorie a declinului și prăbușirii Imperiului Roman* a subliniat „lașitatea și dezbinarea” dintre „greci”, așa cum el și mulți alții preferau să-i numească pe bizantini. Sentimentul că era ceva în neregulă cu bizantinii a persistat până în zilele noastre, ceea ce explică

de ce nu mai apar pe hartă. Ei au ignorat realitatea politică și economică, preferând ceremonialul, respectarea tradițiilor, disputele legate de dogmă și decorațiunile bisericești, atunci când ar fi trebuit să fie preocupați de echiparea legiunilor care să-i apere de nenumărații lor inamici. Drept urmare, în vreme ce se consideră că împlinirile Greciei și Romei antice au o influență profundă asupra lumii noastre de astăzi și sunt mereu prezente în emisiuni de televiziune și programe școlare, Bizanțul este în mare măsură ignorat.

Ne lovim însă de un fapt cât se poate de supărător, deoarece sugerează că Bizanțul nu merită expedit atât de ușor. Dacă locuitorii lui erau cu adevărat atât de apatici, de vrednici de milă și de incapabili să se apere, cum se face că societatea lor a rezistat atât de mult? Istoria abundă în blocuri de putere efemere, cum sunt cele ale lui Alexandru cel Mare sau ale hunului Attila, construite prin strălucite victorii militare, pentru ca să se destrame imediat după moartea fondatorului lor carismatic. Bizanțul, dimpotrivă, a fost una dintre instituțiile omenești cele mai durabile. Dacă luăm în considerare anul 330 d. Hr. ca dată a inaugurării și cucerirea orașului de către otomani, la 1453, ca moment al prăbușirii, înseamnă că a durat peste o mie de ani. Iar recordul lui de supraviețuire este cu atât mai impresionant cu cât a fost realizat în cele mai potrivnice condiții. Una dintre tendințele perene din istoria umanității este permanenta mișcare a maselor omenești, fie fugind din calea oprimării sau a dezastrelor ecologice, fie în căutarea unei vieți mai bune, fie, uneori, cu intenția de cucerire și de jaf. Dar există și vremuri când mișcarea se încetinește, într-o oarecare măsură. Între 31 î. Hr. și 180 d. Hr., Imperiul Roman a beneficiat de acest gen de situație, care i-a permis să susțină frontiere enorme, niciodată atacate simultan din mai multe direcții. Bizanțul, o continuare a Imperiului Roman într-o formă foarte diferită, nu s-a bucurat niciodată de un asemenea lux. De-a lungul întregii sale

istorii, a jucat rolul de capăt al unei piste de bowling etnic, fiind mereu punctul de deversare al valurilor de popoare venite spre vest din stepele Asiei și din Peninsula Arabică.

Tocmai acest factor, mai mult decât oricare altul, a determinat ceea ce a fost să devină Bizanțul. Societatea și etosul lui specifice s-au format ca reacție la presiunea fenomenală și constantă de la granițe. Față de o asemenea provocare, dibăcia militară nu avea cum să fie suficientă. Inutil să înfrângi un grup în bătălie, când trei altele săreau imediat în locul lui. A fost nevoie de un mod cu totul nou de gândire, capabil să dezamorseze diversele primejdii – fie prin integrare și fixare, fie prin corupere și acțiune acoperită, fie, cel mai ieșit din comun, prin crearea de splendori vizuale capabile să-i copleșească pe inamici și să-i atragă în cercul prietenilor și aliaților. Imperiul a trecut prin nenumărate catastrofe, dar de fiecare dată a reușit să supraviețuiască și să se refacă. Dacă aceste aspecte ale civilizației bizantine nu au fost apreciate la justa lor valoare, după cum s-ar fi cuvenit, de vină sunt cel puțin în parte și bizantinii. În literatura, arta și ceremoniile lor, au pus la cale una dintre cele mai enorme înșelăciuni din istorie, prezentându-și societatea ca și cum continuitatea în raport cu trecutul ar fi fost absolută: au insistat să-și atribuie numele de „romani”, până în ultima clipă, ca și cum nimic nu s-ar fi schimbat din Antichitate și până la ei. În realitate, Bizanțul a evoluat și s-a adaptat continuu în fața amenințărilor fără sfârșit. Ne vine foarte ușor să-i acceptăm pe bizantini în termenii evaluați chiar de ei și să scăpăm din vedere tocmai esența societății bizantine. Drept urmare, Gilles, Gibbon și toți ceilalți care au cumpănit de ce a dispărut Bizanțul nu și-au pus întrebarea corectă. Adevărata problemă nu este de ce imperiul și-a găsit sfârșitul, ci cum se face că a supraviețuit, ba chiar a cunoscut uneori momente de înflorire, în condițiile în care șansele au fost minime.

Esti
ceea ce
Citi Esti

Cuprins

Prefață și mulțumiri.....	7
Prolog	9
1. Amurgul zeilor	17
2. Avangpost al Imperiului	59
3. Potopul	98
4. O lume transformată	133
5. Cucerirea Nordului	167
6. Marșuri glorioase.....	201
7. O urmă adâncă.....	237
8. Dușmanul din interior	275
9. Noul Constantin	307
10. Amintirile unui bătrân	338
Epilog	370
Cronologie	375
Note bibliografice	381
Indice	390

 SAVOIR-VIVRE®

IMPERIAL

Artă și arhitectură somptuoasă, istorie socială, politică, militară, culturală, religioasă și artistică, mit și legendă, istorie și poveste, îngeri și sfinți, palate, biserici, grădini, împărați și împărătese, zarafi, diplomați, clarvăzători și eunuci, uluire și invidie, comerț, monede și taxe, fortificații și apeducte, războaie, uneltiri, victorii, înfrângeri și protecție divină. Savoir-vivre Imperial, între Orient și Occident, colecția spiritului absolut, a miracolelor, a grandorii și a desăvârșirii, într-o realitate vibrantă, cosmopolită și dinamică.